

สิ่งมีชีวิต

โรจน์ คุณเอนก
กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ
สาขาวิชาสัตววิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

สังข์เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นมงคล ถึงขนาดที่เมืองเก่าบางเมืองมีการวางผังในการขุดคูเมือง กำแพงเมืองเป็นรูปหอยสังข์ ดังเช่นเมืองเขลางค์นคร (อำเภอเมือง จังหวัดลำปางในปัจจุบัน) และเมืองเก่าแพร่ นอกจากนี้ในตราประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และจังหวัดสงขลาก็ยังปรากฏรูปสังข์อยู่ด้วย

ตำนานซึ่งเป็นที่มาของความเป็นมงคลของสังข์นั้นมี 2 นัย กล่าวคือ ตำนานแรกเชื่อว่าสังข์เป็นหนึ่งในของมงคล 14 อย่างที่ปรากฏขึ้นจากการกวนเกษียรสมุทร และอีกตำนานหนึ่งกล่าวถึงสังข์สุรซึ่งขโมยเอาพระเวทที่ไหลออกจากโอษฐ์ของพระพรหมในขณะบรรทม ไปซ่อนไว้ในท้องของตนเอง ร้อนถึงพระนารายณ์ต้องตามไปปราบ โดยล้วงเอาพระเวทออกมา ทำให้ปากของหอยสังข์มีรอยหัตถ์ของพระนารายณ์ปรากฏอยู่ แล้วสาปให้สังข์สุรกลายเป็นหอยสังข์เขียวเร่ร่อนไปในทะเลลึก ต่อเมื่อพราหมณ์ต้องการทำพิธีเมื่อใดจึงนำตัวขึ้นมาใช้งาน ดังนั้นจึงถือว่าสังข์เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากเคยเป็นที่รองรับพระเวทและมีรอย

หัตถ์ของพระนารายณ์ปรากฏอยู่ด้วย

ดังนั้นในงานพิธี และพระราชพิธีอันเป็นมงคล จึงมักมีการใช้สังข์อยู่เสมอๆ โดยสังข์ที่ใช้ต้องเป็นสังข์ทักษิณาวัตร คือ สังข์ที่มีการหมุนเป็นเกลียวเวียนขวา เมื่อพิจารณาจากยอดปลายแหลมมาสู่ปากหอย ซึ่งการใช้สังข์นั้นมีในสองลักษณะ คือ ใช้สำหรับหลังน้ำ ดังเช่นพิธีหลังน้ำสังข์สำหรับคู่บ่าวสาว ซึ่งสังข์สำหรับหลังน้ำ โดยส่วนใหญ่จะมีการประดับด้วยโลหะมีค่า เช่น ทองคำ และเงิน รวมทั้งยังอาจประดับอัญมณีร่วมเข้าไว้ด้วย และสังข์ประเภทนี้จะต้องอยู่บนพานรองที่ทาสีขึ้นเฉพาะให้พอดีกับสังข์ที่เรียกว่ามังสี

ส่วนการใช้สังข์ในอีกลักษณะหนึ่งคือการใช้สังข์สำหรับบันลือ (เป่า) ดังที่ปรากฏในพิธีต่างๆ อาทิ พระราชพิธีการเวียนเทียนสมโภชทำขวัญหลวง ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงนิพนธ์ถึงเรื่องดังกล่าวไว้ว่า

“ในเวลาลงมือจุดเทียนที่แวนั้น สังข์เป่า บัณเฑาะว์ไว กว ปี่พาทย์มีอยู่ที่ไหนก็ประโคมโดยสังเกตเอาเสียงสังข์ เมื่อส่งแวนไปหมดแล้วหยุดเป่าสังข์ ต่อเมื่อแวนมาบรรจบรอบจึงเป่าอีก เป็นที่สังเกตนับรอบที่เป่าสังข์ แต่บัณเฑาะว์ไวกวอยู่เสมอและปี่พาทย์ก็ประโคมอยู่เสมอจนสุดการสมโภช”

สังข์สำหรับบันลือนั้นโดยส่วนใหญ่จะมีลักษณะเรียบไม่มีการประดับด้วยโลหะและอัญมณีอันมีค่า ที่บริเวณยอดบนสุดจะมีการเจาะรูสำหรับเป่า ดังปรากฏสังข์ของทวดของพระราชครูวามเทพมุนี (ชวิน รั้งสิพราหมณกุล) ซึ่งสังข์ขอนนี้ (ลักษณะนามของสังข์เรียกเป็นขอน) เป็นสังข์ที่ใช้บันลือในการพระราชพิธีสำคัญๆ มาอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้รูปของการบันลือสังข์นั้นสามารถเห็นได้จากตราของกรมประชาสัมพันธ์ซึ่งเป็นรูปพระอินทร์บันลือสังข์ และสังข์ที่พระอินทร์ใช้ก็ส่งอิทธิพลถึงตราสัญลักษณ์ของสถานีวิทยุโทรทัศน์แห่งประเทศไทยช่อง 11 ซึ่งเป็นรูปสังข์ หรือที่รู้จักกันในชื่อของตรา “หอยม่วง”

ในทางวิทยาศาสตร์ สังข์เป็นหอยฝาเดียว (monovalve) ชนิดหนึ่งที่มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Turbinella pyrum* และมีชื่อสามัญที่เรียกกันโดยทั่วไป

ว่า Indian Chank ซึ่งสังข์ทักษิณาวัตรก็คือสังข์ที่เมื่อไล่จากปากหอยขึ้นไปสู่ปลายยอดแหลมของหอยแล้ว จะหมุนเวียนเป็นเกลียวในลักษณะทวนเข็มนาฬิกา หรือในทางวิทยาศาสตร์ใช้ศัพท์ภาษาละตินว่า *dextral* (*dexter* หมายถึง ขวา) ทั้งนี้โดยส่วนใหญ่หอยฝาเดียวในทะเล (ประมาณร้อยละ 90) จะเป็นหอยเวียนขวา ทำให้มีสังข์อูตรวัตรหรือสังข์เวียนซ้าย (*sinistral*) เป็นจำนวนน้อยมาก

สำหรับสังข์ที่อยู่ในพิพิธภัณฑ์ธรรมชาติเฉลิมพระเกียรติ เป็นสังข์สำหรับบันลือที่มีลักษณะพิเศษ กล่าวคือมีการบุโลหะเงินคุณลายไว้โดยรอบ ดังนั้นเมื่อดูจากภายนอกโดยไม่มองถึงบริเวณรูสำหรับเป่า สังข์ขอนนี้จะมีลักษณะคล้ายกับสังข์สำหรับหลังน้ำ เนื่องจากมีการเลี่ยมเงินไว้โดยรอบ เมื่อพิจารณาจากลวดลายบนแผ่นเงินแล้วจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า

เป็นศิลปะในยุครัตนโกสินทร์ที่มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 โดยลวดลายที่ปรากฏเป็นแบบจีนที่มีทั้งสัญลักษณ์ต่างๆ และลายปลาคู่ จึงน่าจะเป็นฝีมือการเลี่ยมของช่างจีนในยุคนั้น และสังข์ขอนนี้ น่าจะมีไว้สำหรับตั้งประดับบ้านเรือนของคหบดีมากกว่าการใช้สำหรับบันลือจริง เนื่องจากโดยส่วนใหญ่ผู้ที่จะมีบันลือสังข์มักจะเป็นพราหมณ์ซึ่งจะต้องมีสังข์เป็นของเฉพาะตน และสังข์สำหรับบันลือโดยส่วนใหญ่ก็จะไม่มีการประดับลวดลายหรือแม้จะมีการประดับลวดลายก็น่าจะเป็นศิลปะที่เกี่ยวข้องกับศิลปะอินเดีย

มากกว่าศิลปะจีน นอกจากนี้ยังมีความเป็นไปได้อีกประการหนึ่งคือ สังข์ขอนนี้อาจเคยเป็นสังข์ของบุคคลสำคัญที่เคยใช้บันลือในงานมงคลต่างๆ มาก่อน เพราะเมื่อพิจารณาแล้ว จะเห็นได้ว่าสังข์ขอนนี้เป็นสังข์ทักษิณาวัตร ซึ่งผู้ที่ได้รับตกทอดมาในภายหลังอาจตั้งบูชาไว้ในบ้านเรือน และได้เลี่ยมเงินคุณลายไว้เพื่อแสดงถึงความสำคัญของสังข์ขอนนี้ก็เป็นได้

บรรณานุกรม

สถาบันไทยคดีศึกษา. 2552. *เล่าเรื่องเครื่องดนตรีชิ้นเอก*. รุ่งศิลปะการพิมพ์ (1977): กรุงเทพฯ, 144 หน้า.